

Değerlendirme Makalesi Review Article

Bir Serüven Olarak İslam Tarihi: Marshall G.S. Hodgson ve *İslam'ın Serüveni*

Zahit Atçıl*

Giriş

İlk defa 1993'te Türkçe'ye çevrilen *İslam'ın Serüveni*,¹ 2017 yılında bu defa Berkay Ersöz tarafından tercüme edilerek Phoenix Yayınları'nın baskısıyla okuyucuların karşısına çıktı.² İlk çevirinin gerek önemli hataları gerekse farklı üsluplara sahip birden fazla kişi tarafından gerçekleştirilmiş olması eserin pek az okunmasına sebep olmuştu. Yine aynı sebeplerle kitabı okumuş olanlar da eserden hakkıyla istifade edemiyordu. Ayrıca yazarının tercih ettiği yeni yaklaşımlar ve kavramlar sosyal ve beşerî bilimler alanında Türkçe yazarlar tarafından tam olarak benimsenmemiş, hatta bu yaklaşım ve kavramların tartışılmasına yol açacak bir ortam bu zamana kadar söz konusu olmamıştı. Dolayısıyla yeni çevirinin hem tek bir elden çıkması hem de dil ve anlatı olarak daha güncel bir üslubu takip etmesi sayesinde *İslam'ın Serüveni*'nin bundan sonraki süreçte Türkiye'de hak ettiği değere kavuşacağı ümit edilmektedir.

Hodgson ve Chicago Üniversitesi'nde İslam Tarihi

Marshall G.S. Hodgson (1922-1968) görece kısa hayatında (kırk altı yıl) muazzam bir eser ve makalelerle etkisi uzun süre devam edecek bir miras

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü, ORCID 0000-0002-1505-7769 zahit.atcil@medeniyet.edu.tr

1 Marshall G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev. İzzet Akyol v.dğr., I-III, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

2 Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, çev. Berkay Ersöz, I-III, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017.

bıraktı. Henüz daha lisans öğrencisi iken hakim Batı merkezli dünya tarih yazıcılığını eleştiren yazılar yazan Hodgson,³ Chicago Üniversitesi'nde Committee on Social Thought bölümünde Gustav Edmund von Grunebaum'un danışmanlığında doktorasını bitirdi (1951). Kısa bir süre sonra Chicago Üniversitesi'nde çalışmaya başladı ve hocası G. von Grunebaum'un 1957'de üniversiteden ayrılmasıyla İslam tarihi derslerini vermeye başladı. Yakındoğu Çalışmaları (Near Eastern Studies ve daha sonra Near Eastern Languages and Civilizations) bölümünün ve 1965'te Ortadoğu Çalışmaları Merkezî'nin (Center for Middle Eastern Studies) kurulmasında aktif rol oynadı.⁴ Doktora çalışması olarak hazırladığı Nizârî İsmâilî Şiileri hakkındaki kitabını 1955'te kendisi bastı,⁵ fakat kendisinin *magnum opus*'u *İslam'ın Serüveni*'nin baskısını göremedi. Aktarıldığına göre, kendisi hayattayken üç ciltlik kitabın ilk ikisini tamamen bitirip yayınevine teslim etmişti, III. cildin birinci kısmını bitirdikten sonra bir defa daha çalışmıştı ama son kısım hâlâ tamamlanmamıştı. Henüz taslak halinde olan III. cildin ikinci yarısı genç meslektaşı Reuben W. Smith'in gayretleri sayesinde tamamlandı ve nihayet kitap 1974'te University of Chicago Press tarafından basıldı.⁶

İslam'ın Serüveni aslında Hodgson'un verdiği İslam medeniyeti tarihi derslerinde okutulması için hazırladığı bir ders kitabıydı. Sahip olduğu analiz derinliği ve kapsamı ile normalde bir lisans dersi için biraz ağır bir eser olsa da Hodgson'un niyeti buydu. Chicago Üniversitesi'de akademik takvim on haftalık dört çeyrek dönemden (yani zorunlu sonbahar, kış ve bahar dönemlerinden sonra seçmeli yaz dönemlerinden) ibaret olduğundan medeniyet tarihi dersleri üç çeyrek dönemlik olarak planlanmaktadır. Üniversite müfredatında her öğrenci için zorunlu olan Batı medeniyeti ders zinciri (sequence), 1950'lerin sonlarına doğru Hodgson'un da katkı sağlayacağı üzere başka medeniyet tarihi dersleri ile birlikte seçmeli hale getirildi. Yani bir öğrencinin üç dönemlik Batı medeniyeti, İslam medeniyeti, Hint medeniyeti, Antik medeniyet gibi ders zincirlerinden birini alması medeniyet tarihi dersi olarak yeterli kabul edildi.⁷ Hodgson da bu yüzden *İslam'ın Serüveni* kitabını üç cilt halinde her birini bir dönemde okutmak üzere planlamıştı.

3 Hodgson, "World History and a World Outlook", s. 35-43.

4 Arjomand, "Hodgson, Marshall Goowdin Simms".

5 Hodgson, *The Order of Assassins*.

6 Smith, "Marshall Hodgson ve *İslam'ın Serüveni*" s. 13-15.

7 Medeniyet tarihi derslerinin gelişimini aktaran John Woods'a teşekkür ederim. Ayrıca bu kitabı bana okutan ve Hodgson'un düşüncelerini anlamakta zorlandığım hususları bana izah eden hocam Cornell H. Fleischer'e minnettarım (ayrıca bk. Burke, "Islamic History as World History", s. 242-43).

Kitabın Tasnifi

Kitabın her bir cildi iki kitaptan ibaret olarak toplam altı kitaba ayrılmıştır ve her bir kitap İslam tarihindeki bir döneme tekabül etmektedir. Başka bir deyişle Hodgson İslam tarihini altı döneme ayırmaktadır. I. cildin “İslamî Kaynaşma: Yeni Bir Toplum Düzeninin Doğuşu” başlıklı birinci kitabı nübüvetten 692’ye kadarki kısmı kapsamaktadır. Yazar İslam’ın doğuşunu dünya tarihi perspektifine oturtarak İslam’ı Nil’den Ceyhun’a kadarki bölgede yer alan İran-Sâmî kültürel havzasında ortaya çıkmış bir din olarak incelemektedir. Bu çerçevede ilk önce VI ve VII. yüzyıllarda genel olarak Roma/Bizans ve Sâsânî rekabetini ve özel olarak da bu rekabetin İslam’ın yayılması sürecindeki rolünü tartışmaktadır. Ayrıca Arap yarımadasının ve etrafındaki dünyanın siyasî, toplumsal ve iktisadî durumlarının peygamberin hayatı aşamalarında ve mesajının etkinliğinde nasıl bir zemin oluşturduğunu göstermektedir. Bu kitapta bölümleri ayırdığı tarihler arasında 625 yılı özellikle dikkat çekmektedir. Hodgson’a göre Hz. Peygamber, Medine’ye hicret ettikten sonra vahyolunan İslam’ın mesajına uygun olarak yeni bir düzen kurma girişiminde bulunsa da bunun başarılı olup olmayacağı ancak 625 yılında çeşitli meydan okumalara karşı direnmesiyle belli olmuştu. Dolayısıyla 625 yılı ile başlayan İslam tarihinin oluşum süreci, dört halife dönemi, Hz. Osman’ın şehadeti ile başlayan birinci fitne dönemi, Muâviye ile başlayan kısa bir sükûnet döneminden sonra, 680-692 yılları arasında Kerbelâ hadisesi (680) ve Abdullah b. Zübeyr’in öldürülmesiyle (692) şekillenen ikinci fitne dönemini kapsayan bir süreçtir. Abdülmelik b. Mervân’ın (ö. 705) güç kullanarak da olsa müslümanların birliğini yeniden sağlamasıyla “yüksek hilafet” dönemi başlamakta ve bu da I. cildin ikinci kitabının konusunu oluşturmaktadır. Bu kitapta da Emevîler’in mutlakiyet eğilimli Arapçı politikaları, buna tepki olarak gelişen dindarlık yanlısı muhalefet, yeşermeye başlayan şer’î islâmî vizyon, felsefeler tartışmaları ve Arap edebî kültürünün ilk örneklerini tartışmaktadır. Hodgson bu kitabın kapsamını kronolojik olarak Büveyhîler’in 945 yılında Bağdat’ı işgal etmesiyle bitirmektedir. Aslında sadece I. ciltte yazarın dikkate aldığı dönemlendirme (625-692, 692-945) bile alışageldiğimiz, “Nübüvet (610-632), Hulefâ-yi Râşidîn (632-661), Emevîler (661-750) ve Abbâsîler (750-1258)” şeklindeki siyasî dönemlendirmeden farklı olarak siyaset, toplumsal, dinî ve hukukî gelişmelerin birbiriyle olan bağlantılarını dikkate alarak alternatif bir dönemlendirme çabasında olduğunu göstermektedir.

II. cilt İslam’ın orta dönemlerini incelemeye ayrılmıştır. Bu ciltte yer alan üçüncü kitap Büveyhîler’in Bağdat’ı işgali ile sembolleşen mutlakî halife idaresinin gerileyip bunun yerine ortaya çıkan askerî elitlerin fiilî gücü ele geçirmesi sürecini ifade etmektedir. Her ne kadar halife sembolik olarak

meşruiyet kaynağı olma özelliğini tamamen yitirmemiş olsa da alternatif hilafet iddialarıyla (mesela Fâtımiler ve Endülüs Emevileri gibi) İslam dünyasının tamamına hâkim olma iddiası artık geçerliliğini kaybetmeye başladı. Ayrıca askerî yönetici sınıfı fiilî olarak toprak mülkiyetinde güçlerini kabul ettirmiş olsalar da idarî olarak profesyonel bürokrat ve ileri gelen şehirli sınıfı aracılığı ile idarelerini devam ettirdiler. Bu durumu tasvir etmek için Hodgson da, “emir-âyan sistemi” kavramını üretmektedir, ki askerî elitler emirleri ve ileri gelen şehirli ulema ve ticarî menfaatlerle yeşeren sınıflar da âyanları temsil etmektedir. Bu kitabın konusu olan erken orta dönem, Hodgson’a göre siyasî parçalanmalara rağmen İslam medeniyetinin entelektüel ve kültürel geleneklerinin olgunlaşması ve bölgeler ötesi evrensel bir nitelik kazanmasına tekabül etmektedir. Bundan önceki yüksek hilafet dönemindeki idarî, kültürel ve entelektüel yapılar daha ziyade İran-Sâmî kültürel havzasının devamı niteliğindedir, erken orta dönemde İslamî duruş bir olgunlaşma sonucunda başka bölgelere aktarıldı ve oralarda yeşerdi. Buna örnek olarak entelektüel gelenekler arasındaki diyalog, tasavvufî tarikatların oluşması ve yaygınlaşması, ticarî alışverişin genişlemesi, edebî eserlerin dolaşımı gibi olgular siyasî parçalanmaların olduğu bir zamanda İslam medeniyetinin birliğini göstermektedir. Başka vesilelerle de bu hususta çeşitli makaleler yazan Hodgson,⁸ bu dönem hakkında siyasî parçalanma ve mutlakî hilafetin dağılışıyla İslam medeniyetinin gerilemeye başladığını veya en azından kriz içinde olduğunu yazan başka İslam tarihçilerinden farklı olarak siyaset ve medeniyetin her ne kadar birbiriyle bağlantılı olsa da tamamen örtüşük incelenmesinin yanlış olduğunu göstermektedir.⁹ Başka bir deyişle, her ne kadar İslam dünyasında birden fazla emirlik (Sâmânîler, Büveyhîler, Gazneliler, Selçuklular vb.) ve hilafet iddiaları ortaya çıksa da ortak payda olarak hukuk, kültür, sanat, vakıf ve tarikatlar gibi İslam medeniyetinin kurumlarının sürekliliğini devam ettiren şey, Hodgson’ın ifadesiyle ortaya çıkan “uluslararası bir toplum”un varlığı idi. Ayrıca medeniyet ürünlerinin ifade biçimi yüksek hilafet döneminde olduğu gibi sadece Arapça ve Arap kültür unsurlarıyla ifade edilmemekte fakat buna artık Farsça ile hayat bulan yeni edebî, sanatsal ve kültürel türler eşlik etmeye başlamıştır.

8 Hodgson, “The Unity of Later Islamic History”, s. 879-914; a.mlf., “The Role of Islam in World History”, s. 99-123.

9 İslam tarihi kitaplarında yaygın olan görüş orta dönemlerin gerileme/çöküş olduğudur (mesela bk. Lapidus, “The Fall of the Abbasid Empire”, *A History of Islamic Societies*, s. 103-111. John J. Saunders’in başlıkları gerileme ve çöküş paradigmasını daha da iyi yansıtmaktadır: “Breakup of the Caliphate,” “Ismailian Schism,” “The Turkish Irruption,” “The Christian Counter-Attack,” “The Mongol Disaster”. Bk. Saunders, *A History of Medieval Islam*). Bu kitaplarla mukayese edilince Hodgson’ın İslam tarihini serüven olarak anlatma tercihi daha iyi anlaşılacaktır.

Kitabın dördüncü bölümünde incelenen bir sonraki dönemde, yani Moğollar'ın İslam dünyasına hakimiyetiyle başlayan ve XV. yüzyılın sonuna kadar süren geç orta dönemde siyasî meşruiyet kaynağı olarak hukukî sözleşmeye dayanan Sünnî hilafet yerine gücünü tanrıdan aldığını iddia eden Cengiz soyundan gelme prensibi benimsendi. Bunda Cengiz ve soyundan gelen Moğol kağanlarının askerî başarısı önemli rol oynamaktaydı. Fakat sentezini oluşturmuş İslam medeniyeti bu dönemde önemli bir değişikliğe maruz kalmadan devam edebildi, zira Moğollar'ın düzeni de dinî hoşgörüyü dayanmaktaydı. Bunun yanında Cengiz soyunun prestiji bu dönemde filizlenen siyasî oluşumların temel dayanak noktasını oluşturmaktaydı, zira kendi soyunu Cengiz soyuna dayandıramayan herhangi bir lider (Timur örneğinde olduğu gibi) o soydan gelen biri adına yönettiğini ileri sürerek meşruiyet devşirebildi.

XV. yüzyılın sonuna doğru Moğol gücünün ve prestijinin zayıflamasıyla İslam dünyasında evrensellik iddiası yeniden yeşermeye başladı. *İslam'ın Serüveni*'nin beşinci kitabı (III. cilt), 1500 sonrası böyle evrensellik iddiasıyla ortaya çıkan fakat bir süre sonrasında evrensellik iddiasını kısmen törpüleyip bölgesel güç olarak varlığını sürdüren üç büyük müslüman devleti (Safevîler, Osmanlılar ve Bâbürlüler) incelemektedir. Hodgson'un başka bir makalesinde bu dönem için ifade ettiği üzere, 1600 civarında Mars'tan dünyaya bir kişi gelse dünyanın yakın zamanda müslüman olacağını zannedebilirdi, zira dünyada askerî olarak en güçlü ülke Osmanlılar, edebî ve sanatsal alanlarda en zengin kültüre sahip Safevîler ve ticarî ağlar ve iktisadî üretim olarak en karmaşık düzene sahip Bâbürlüler İslam medeniyetinin ürettiği siyasî oluşumlardı.¹⁰ Hodgson'un bu üç devletin ortak noktasını "barut imparatorlukları" olarak ifade etmesi eleştirilmektedir.¹¹ Fakat, bu cildin son halini kendi sağlığında bitirmemiş olduğunu ve mevcut müsveddelerin kitabın editörü Reuben Smith tarafından bir araya getirildiğini göz önünde bulundurursak, bu kavramsallaştırmanın sıhhati konusunda Hodgson'un nihaî olarak karar verememiş olma ihtimalini düşünebiliriz.

Son dönem ise kabaca XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan Batı dünyasının büyük dönüşümüyle (great transmutation) dünya sathında öncül konuma gelmesini ve İslam dünyasının bu genel modern akım içerisinde edilgen bir konuma indirgenme sürecini kapsamaktadır. XVIII. yüzyılda Safevîler tarih sahnesinden çekilmiş, Bâbürlü Hindistan'ı ise sömürgeleşme sürecine girmiş ve Osmanlılar da Batı'dan etkilenerek yeni bir reform sürecine girmiştir. Hodgson'un kitabında en az işlediği ve İslam toplumlarını dünya tarihi

10 Hodgson. "The Role of Islam in World History", 99-123.

11 Hourani, "The Venture of Islam" s. 61.

içinde konumlandırmakta zorlandığı dönem burasıdır. Fakat bu da muhtemelen son cildin son halini kendisi hayattayken tamamlayamamış olmasıyla bağlantılıydı.¹²

Metodoloji ve Kavramsal Yenilikler

Hodgson'un İslam tarihini dönemlere ayırma konusundaki özgünlüğünün yanında kavramsal yeniliklerini de zikretmek gerekir. Bazı tarihçilerin ifadesi ile İbn Haldun misali tarih metodunu tanıtmak için kaleme aldığı kitabın başındaki uzun mukaddimesiyle (s. 21-105) Hodgson, genel olarak İslam tarihini hangi çerçevede ve hangi kavramlarla inceleyeceğini ortaya koymaktadır. Her şeyden önce önerdiği "İslamdom" (çeviride İslam dünyası) kavramı, bütün müslümanların oluşturduğu kitleyi, yani ümmeti değil de müslümanların hâkim olduğu "*bütün bir toplumsal çevre*"yi kastetmektedir (s. 90-92). Nispeten daha fazla kabul gören önerisi ise "Islamic" ve "Islamicate" (çeviride İslamileşmiş) sıfatlarının ayırımının yapılmasıdır. Hodgson, "Islamic" sıfatını "*aslı anlamıyla, yani bir din olarak İslam'a ait veya özgü olan ile*" sınırlarken "Islamicate" sıfatını ise medeniyet ve kültür unsurları için yani doğrudan dinî hükümlerden kaynaklanmamış olsa da müslüman toplumlarda var olan kurumları, kültürel ürünleri, yapıları vb. şeyleri nitelenmek için kullanmaktadır. Örnek olarak, "Islamic law" (çeviride İslam hukuku) ifadesiyle şeriat kastediliyorken, "Islamicate law" denildiğinde dinî emirlerden kaynaklanmamış olup müslüman yöneticilerin ortaya koydukları kanunlar ve hukuk sistemleri ifade edilmektedir. Nitekim "Islamic literature" ile (çeviride İslam edebiyatı) "dünyevî şarap ezgileri ve şiirleri" değil de "az veya çok 'dinî' edebiyat" kastedilmektedir. Hodgson'un bu ayırımı İslam tarihçileri tarafından daha çok benimsenmiş gözükmektedir, zira "Islamicate" sıfatını kullanan yakın zamanda birçok yeni akademik dergi ortaya çıktı.¹³ Aslında Hodgson'un "Islamic" ve "Islamicate" ayırımı, Edward Said'in *Orientalism* kitabından daha öncesinde şarkiyatçılar arasında var olagelen İslam tarihini ana dinî metinlere indirgeyerek özcü bir şekilde inceleme eğilimine ve dolayısıyla tarihî her olgunun İslam dininden kaynaklandığı veya zaman içinde bozulmalar oldukça dinin öneminin azaldığı şeklindeki yaklaşıma önemli bir eleştiri getirmiş olmaktadır. Bunun yanında dinden kaynaklanan olgular için "Islamic" sıfatını kullanıyor olması, Hodgson'un sonradan gelen materyalist akım içerisinde yer almasına da imkân vermedi. Başka bir deyişle,

12 Burke, "Islamic History as World History", s. 261.

13 Mesela şu akademik dergileri zikredebiliriz: *Intellectual History of the Islamicate World* (2013'ten itibaren) ve *Society for Contemporary Thought and the Islamicate World* (bk. Lawrence, "Genius Denied and Reclaimed").

Hodgson hem dinin tarih içerisinde insanlar arasındaki etkin rolünü tanıırken, her olgunun özellikle de zaman ve coğrafyaya göre şekillenebilen medeniyet unsurlarının din kaynaklı olması gerektiğini de vurgulamaktadır.

İslam tarih araştırmalarında “Islamic” ve “Islamicate” ayırımı büyük ölçüde kabul edilse de aynı zamanda bazı noktalardan eleştirilmiştir. Shahab Ahmed, Hodgson'ın İslam dinini kişisel bilinç ve dindarlık olarak tanımlayıp toplumsal ilişkiler ve kültüre genişledikçe bilincin azalması ve “Islamicate” alanının genişlemesi şeklindeki tanımlamasınının Selefi bir bakış açısından hareketle toplumsal motiflerin “daha az İslamî” görülebilmesine yol açacağını ileri sürmektedir.¹⁴ Ayrıca eğer İslam'ın kendinden önceki dinî geleneklerin güncellenmiş formu olduğu iddiası çerçevesinde düşünürsek, İslam inancına uygun bir davranışı müslüman olmayan birinin yapmasına “Islamic” (İslamî) demeyecek miyiz? sorusunu sormaktadır.¹⁵ Aslında Shahab'ın eleştirdiği nokta Hodgson'ın ayırımının gerçekte tarihî olgulara tekabül etmediği veya olguları izah etmekte yetersiz olduğudur, zira “Islamic” ile sadece dinî olan şeyleri anlayacaksak, İslam dini Hıristiyanlık gibi (ki Hodgson böyle bir analogi yapmaktadır [s. 92]) kısıtlı bir alana mı sınırlanmalıdır?¹⁶ Muhtemelen Shahab Ahmed, Hodgson'ın önerdiği ayırımı hiyerarşik bir ilişki kurduğunu varsaymaktadır. Başka bir deyişle, Hodgson muhtemelen “Islamic” ve “Islamicate” arasında birbiriyle üstünlük ilişkisi görmüyordu ve bunların temsil ettikleri olguların değer yargılarıyla değerlendirilmekten kaçınıyordu. Bunun yanında, Hodgson'ın kişisel olarak her bir bireyde Tanrı'nın bir şekilde içkin olduğunu savunan ve bireysel derin dindarlığı öneren Quaker mezhebine mensup olması ve katı bir vejetaryen olması sebebiyle, Christopher Bayly, din olgusunu bireysel derin dindarlığa yoran ve hatta bazan tasavvufî dindarlığı önceleyen bir anlayışa meylettiği için Hodgson'ı eleştirmektedir.¹⁷ Bayly'e göre Hodgson bir taraftan İslam'ı ve İslam tarihini kendi zamanına kadarki (mesela George Makdisi, Schacht, G. von Grunebaum gibi) şarkiyatçıların yaptığı gibi “şeriat” merkezli okumaktan kaçınsa da İslam'ı (ve dolayısıyla “Islamic” olanı) dindarlıkla sınırlandırmış gibi görünmektedir. Fakat (aşağıda izah edileceği üzere) Hodgson İslamî dindarlığı tek bir otorite tarafından belirlenen bir şey gibi değil daha ziyade birçok dindarlık iddiasının olabileceğini ve bunların hepsinin tarih içinde anlamlı olduğunu göstermeye çalışmıştır.

14 Ahmed, *What is Islam?*, s. 161-71.

15 Ahmed, *What is Islam?*, 172-75.

16 Ahmed, *What is Islam?*, 162-64.

17 Bayly, “Hodgson, Islam and World History”, s. 40; ayrıca bk. Griffel, “Contradictions and Lots of Ambiguity”, s. 10-11, 16.

Hodgson ve Akademik Çevresi

İslam tarihinin bir serüven olarak anlatılması noktasında Hodgson'un üzerinde birkaç kişinin etkisi görülmektedir, fakat bu etki Hodgson'un görüşlerini onların etkisiyle sınırlı tuttuğu anlamına da gelmez. Mesela bir araştırma birimi olarak "medeniyet" kavramından hareketle tarihe bakması meşhur tarihçi Arnold Toynbee'nin *A Study of History* başlıklı kapsamlı medeniyetler tarihi eseriyle bağlantılıdır. İslam'ı İran-Sâmi havzasındaki kültürel birikimin ortamında doğmuş bir din olarak görmesi de Toynbee'nin etkisi olarak görülebilir.¹⁸ Fakat Hodgson, Toynbee'den farklı olarak analizini tek bir medeniyetin ötesine geçirip Oicoumene (yani yaşanılan dünya) veya Afro-Avrasya ana kıtasına kadar genişletip bölgeler arasındaki medeniyetlerin etkileşimine öncelleyen bir yaklaşım benimsemektedir. Bunun yanında o, doktora hocası Gustav von Grunebaum'dan İslam tarihini okumuştur ve hocasının medeniyetlerin belirli bir dil grubunun yazını aracılığı ile yaşayan ve aktarılan bir şey olduğu görüşü onun İslam medeniyetinde şehirli yazın kültürüne sahip unsurları önelemesine vesile olmuştur (s. 58). Hodgson filolojik ürünlerin medeniyetlerin taşıyıcı araçları olduğunu benimseyen şarkiyatçıların Arapça merkezli yaklaşımından ayrılmaktadır.¹⁹ Zira o orta dönemlerde İslam medeniyetinin yazın kültüründe Arapça'nın yanında Farsça'nın ve daha sonrasında da Türkçe'nin ortaya çıkışını, serüvenin önemli bir özelliği olarak kaydetmektedir.

İslam tarihinin anlaşılması konusunda Hodgson'un en çok etkilendiği isim muhtemelen Louis Massignon idi. Özellikle Hodgson'un İslam tarihinin şahsiyetlerinin özgül durumlarıyla empati kurma ve tarihî olguları anlamaya gayret etme çabası, birçok kişi tarafından Massignon'un bakış açısını takip etmesiyle ilişkilendirilmektedir.²⁰ Ayrıca Massignon'un dini bireysel bir tecrübe olarak görmesi Hodgson'un savaş karşıtı hümanist Quaker inancıyla birleşince İslam dini tecrübesini biricik vicdanî tecrübeler olarak görme eğilimini artırmıştır. Bu noktada Hodgson bir taraftan dindarlığın hem toplumsal hem de siyasî rolünü, mesela Emevîler dönemindeki muhalefet örneğinde olduğu gibi, tartışırken, dindarlığın (şeriat yanlısı, Ali soyundan gelenlere bağlılık ve tasavvuf gibi) farklı kategorilerinin olabileceğini savunmuştur (I, 439-498; II, 514-515). Sadece kendi gruplarına ait kişilerin dindar olduğunu düşünen her bir kategorideki dindarların din ile olan bağlantısının farklı yönlerine dikkat çekmesi ve hepsinin İslam tarihinin parçası olabileceğini göstermesi çarpıcıdır.

18 Hourani, "The Venture of Islam", s. 56.

19 Tamari, "The Venture of Marshall Hodgson", s. 78-80.

20 Hourani, "The Venture of Islam", s. 53; Bayly, "Hodgson, Islam and World History", s. 39-41.

Hodgson, Chicago Üniversitesi'nden meslektaşı meşhur dünya tarihçisi William McNeil'in davetiyle üniversitenin tarih bölümünde de ders vermiş, fakat McNeil'in *Rise of the West* başlıklı Avrupa-merkezci dünya tarihi anlayışını eleştiren birkaç makale yazmıştır.²¹ Bu düşüncelerini bir araya getirerek alternatif bir dünya tarihi yazmayı planlamış olsa da buna ömrü yetmemiş, daha sonra dünya tarihi çalışmalarının durumu hakkındaki mevcut makaleleri Edmund Burke III tarafından bir araya getirilmiştir.²² Ayrıca Hodgson'un, bizzat uzmanı olmadığı İslam tarihinin çeşitli dönemleri hakkında yararlandığını belirttiği ve özellikle teşekkür ettiği kişiler arasında Martin Dickson, Irfan Habib, Stanford Shaw ve Richard Chambers vb. tarihçiler vardır.

İslam'ın Serüveni dinî, siyasî, toplumsal, iktisadî, edebî, sanatsal ve entelektüel gelişmelerin hepsini içerecek şekilde bütüncül bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu noktada bu alanlarda farklı zaman ve mekânlardaki özgül durumların birbiriyle uyumunu gösterme çabası, Max Weber'in "seçici uyum" (Wahlverwandtschaft) yaklaşımına benzemektedir. Hodgson yazım üslubu olarak olayların gelişimini aktarmak yerine (ki kronolojik tabloları bu işi görmektedir) olguları anlamlandırmaya ve birbirleriyle olan bağlantılarını kurmaya çalışmaktadır. Bu bakımdan kitabın okuması zaman zaman zorlaşmakta ve yoğun analizleri takip etmek için özel dikkat gerekmektedir.

Yeni Baskı Üzerine Bir Not

Kitabın yeni Türkçe çevirisi ve baskısı hakkında birkaç söz söylemek gerekirse, genel olarak çeviri başarılıdır. Zaten yazarın kendi yazım üslubunu ve uzun cümlelerin öğelerini yerli yerine oturtmanın zorluğunu göz önünde bulundurursak çevirideki cümlelerin bazan yavan kalması anlaşılmalıdır. Elbette anlamı çok açık olmayan ve Türkçe yazın dilindeki karşılığı konusunda herhangi bir uzlaşmayan kelimeler (mesela kerygmatic, Islamicate vb.) tam çevrilmemiştir. Kitabın yeni Türkçe baskısında haritalar İngilizce baskısından basitçe taratılıp sadece açıklama kısımları Türkçeleştirilerek daha düşük kalitede aynen basılmıştır. Bu haliyle hem orijinalindeki renklendirmeler

21 Tamari, "The Venture of Marshall Hodgson", s. 83. Ayrıca haritaların nasıl yanıltıcı olabileceğini gösteren ve mevcut dünya tarih yazımının eleştirisi için şu makalelere bk. "In the Center of the Map: Nations See Themselves as the Hub of History" ve "World History and a World Outlook", Hodgson, *Rethinking World History*, s. 29-34, 35-43 (Türkçe'si: "Haritanın Merkezinde: Milletler Kendilerini Tarihin Eksenini Olarak Görürler" ve "Dünya Tarihinin İnşası Üzerine", *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, s. 97-105, 193-98).

22 Hodgson, *Rethinking World History*, s. 35-43.

kaybolmuş hem de yer isimlerinin okunması zorlaşmıştır. Yine de şimdiye kadar Türkiye’de hakettiği değeri görememiş olan *İslam’ın Serüveni* kitabının bu çevirisi, bundan sonra Hodgson’ın fikirlerinin daha çok okunması ve tartışılmasına imkân sağlaması açısından önemli bir adım olmuştur.

Bibliyografya

- Ahmed, Shahab, *What is Islam?: The Importance of Being Islamic*, Princeton: Princeton University Press, 2016.
- Arjomand, Said Amir, “Hodgson, Marshall Goowdin Simms”, *Encyclopaedia Iranica*, www.iranicaonline.org (erişim: 10 Ekim 2019).
- Bayly, C., “Hodgson, Islam and World History in the Modern Age”, *Islam and World History*, ed. E. Burke III – R. J. Mankin, Chicago: The University of Chicago Press, 2018, s. 38-52.
- Burke, E., III, “Islamic History as World History: Marshall Hodgson, ‘The Venture of Islam’”, *International Journal of Middle East Studies*, 10/2 (1979): 241-64.
- Griffel, F., “Contradictions and Lots of Ambiguity: Two New Perspectives on Premodern (and Postclassical) Islamic Studies”, *Bustan: The Middle East Book Review*, 8/1 (2017): 1-21.
- Hodgson, Marshall G. S., *The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizârî Isma‘îlîs against the Islamic World*, s-Gravenhage: Mouton, 1955.
- Hodgson, Marshall G. S., *Rethinking World History*, ed. E. Burke III, Cambridge: Cambridge University Press, 1993 [Türkçesi: *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Denemeler*, çev. Ahmet Kanlıdere - Ahmet Aydoğan, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2001; İstanbul: Vadi Yayınları, 2018].
- Hodgson, Marshall G.S., “The Unity of Later Islamic History”, *Journal of World History*, 5 (1960): 879-914 [Bu makale yeniden yayımlanmıştır: *Rethinking World History* içinde, s. 171-206; Türkçesi: “İslam Tarihinin Sonraki Dönemlerinde Birlik”, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek* içinde (2018), s. 307-59].
- Hodgson, Marshall G.S., “World History and a World Outlook”, *Rethinking World History* içinde, s. 35-43; Türkçesi: “Dünya Tarihi ve Bir Dünya Perspektifi”, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek* içinde (2018), s. 107-120.
- Hodgson, Marshall G.S., “The Role of Islam in World History”, *International Journal of Middle East Studies*, 1/2 (1970): 99-123 [Bu makale yeniden yayımlanmıştır: *Rethinking World History* içinde, s. 97-125; Türkçesi: “Dünya Tarihinde İslam’ın Rolü”, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek* içinde (2018), s. 201-41].
- Hodgson, Marshall G.S., *İslam’ın Serüveni*, çev. Berkay Ersöz, I-III, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017.
- Hodgson, Marshall G.S., *İslam’ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev. İzzet Akyol v.dğr., I-III, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

- Hourani, A., “*The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization* by Marshall G.S. Hodgson, Chicago and London: The University of Chicago, 1974”, *Journal of Near Eastern Studies*, 37/1 (1978): 53-62.
- Lapidus, I., *A History of Islamic Societies*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Lawrence, B., “Genius Denied and Reclaimed: A 40-Year Retrospect on Marshall G.S. Hodgson’s *Venture of Islam*”, *Marginalia*, 11 November 2014, <https://marginalia.lareviewofbooks.org/retrospect-hodgson-venture-islam/> (erişim: 10 Ekim 2019).
- Saunders, J. J., *A History of Medieval Islam*, London: Routledge and Kegan Paul, 1965.
- Smith, R. W., “Marshall Hodgson ve İslam’ın Serüveni”, Hodgson, *İslam’ın Serüveni*, çev. Berkay Ersöz içinde, s. 13-15.
- Tamari, S., “The Venture of Marshall Hodgson: Visionary Historian of Islam and the World”, *New Global Studies*, 9/1 (2015): 73-87.